

Οι αντιλήψεις των μαθητών του δημοτικού σχολείου για τους ρόλους των δύο φύλων

*Καραμπάση Εύη, Εκπαιδευτικός Α/θμιας Εκπαίδευσης, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια
Μάνεσης Νικόλαος, Δρ., Πανεπιστήμιο Πατρών
Φλίγκου Ιωάννα, Φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε.*

Εισαγωγή

Πάρα πολλές μελέτες και έρευνες εξετάζουν ζητήματα σχετικά με το φύλο. Αναφέρονται κυρίως σε θέματα που αφορούν στη σχολική επίδοση, στην πρόσβαση των δύο φύλων στην εκπαίδευση και κυρίως στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια βαθμίδα, στις κοινωνικοποιητικές επιδράσεις των σχολικών εγχειριδίων, στις προσδοκίες και την αυτοαντίληψη των φύλων, στις ταυτότητες του φύλου στην εφηβεία, στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση, στη θέση της γυναίκας στην απασχόληση⁽¹⁾ και αγορά εργασίας, στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας στις στερεοτυπικές αντιλήψεις των εκπαιδευτικών (Δεληγιάννη και Αθανασιάδου, 1997. Δεληγιάννη και Ζιώγου, 1998. Jones & Myhill, 2004. Kagan, 1992. Κανταρτζή, 1996. Νατσιοπούλου και Γιαννούλα, 1996. Tsuroufli, 2002).

Η επισκόπηση της σχετικής ελληνικής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας ανέδειξε την απουσία εμπειρικών μελετών οι οποίες ερευνούν τη διαμόρφωση στερεοτυπικών αντιλήψεων στους μαθητές που φοιτούν στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου σχετικά με τους ρόλους των δύο φύλων.

Στόχος της μελέτης αυτής είναι να αναδείξει την ύπαρξη στερεοτυπικών αντιλήψεων σχετικά με στοιχεία της προσωπικότητας και του ρόλου που αποδίδονται στα φύλα στους μαθητές της Γ' τάξης του δημοτικού σχολείου.

Η έρευνα

Η υπόθεσή μας

Ο Pierre Bourdieu (1996), χωρίς να παραγνωρίζει τις βιολογικές διαφορές των φύλων, εστιάζει σε εκείνες τις διαφορές μεταξύ του άντρα και της γυναίκας τις οποίες δημιουργεί και συντηρεί η κοινωνία. Μέσα από ασύνειδες συνήθως διαδικασίες, άνδρες και γυναίκες μαθαίνουν τα πρότυπα συμπεριφοράς και τους ρόλους τους, τα αφομοιώνουν και τα μεταβάλλουν σε κανόνες προσωπικής ζωής. Με αυτόν τον τρόπο, η κοινωνικοποίηση είναι μια «οσμωτική» διαδικασία μάθησης όχι τόσο του περιεχομένου, όσο των διαθέσεων και στάσεων σχετικά με τους ρόλους των φύλων⁽²⁾. Η κοινωνική αυτή ταυτότητα, εγγράφεται στη βιολογική φύση και δημιουργείται το *habitus* (το έθος, η έξις)⁽³⁾, το οποίο σχηματίζεται κυρίως κατά τις πρώτες φάσεις της κοινωνικής ζωής, αποτελεί προϊόν των κοινωνικών δομών και πρακτικών και χαρακτηρίζει τη δράση ανδρών και γυναικών. Μέσω αυτού του συστήματος των προδιαθέσεων, διαμορφώνεται ο τρόπος θέασης του κόσμου. Τα δύο φύλα προσλαμβάνουν τον κόσμο σύμφωνα με τη θεώρηση που έχουν γι' αυτόν οι άνδρες, στους οποίους αποδίδεται το εξωτερικό, το επίσημο, το δημόσιο, ενώ στις γυναίκες αναδεικνύεται η εσωτερική, η χαμηλή, η ταπεινή πλευρά.

Η αναφορά και μόνο στις πράγματι υπαρκτές βιολογικές διαφορές επιδιώκει να δικαιολογήσει την κοινωνικά κατασκευασμένη διαφορά των φύλων. Με αυτόν τον τρόπο, οι διακρίσεις ανάμεσα στα φύλα φαντάζουν φυσικές και αναπόφευκτες. Αποτέλεσμα όλων αυτών

1 Χωρίς να διαθέτουμε επαρκή επίσημα στοιχεία, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι η συμμετοχή των γυναικών στην «παραοικονομία» είναι εκτεταμένη, χωρίς να το επιθυμούν οι ίδιες. Αρκετές γυναίκες «υποχρεώνονται» να εργάζονται ανασφάλιστες, με μερική απασχόληση, με συνήθως ιδιαίτερα χαμηλές αμοιβές και δυσμενείς όρους εργασίας, για να μπορούν να συνδυάσουν την εργασία με τα καθήκοντά τους στην οικογένεια.

2 Για παράδειγμα, ακόμα και στις δυτικές κοινωνίες που θεωρούνται ως οι πλέον εξελιγμένες αναγνωρίζουμε στη γυναικεία φύση χαρακτηριστικά όπως η υποταγή, η παραίτηση, η ευπειθεια, η αρετή, η αγνότητα, η συναισθηματική ή συζυγική πίστη.

3 Σχετικά με την σημαντική αυτή έννοια της θεωρίας του, βλέπε Bourdieu, 1994, (ιδίως σελίδες 77-79).

είναι οι γυναίκες να αποκλείονται ή ακόμα χειρότερα να αυτο-αποκλείονται από τα κοινωνικά δρώμενα, αφού έχουν «μάθει» να αποστασιοποιούνται και να παίζουν ρόλο θεατή.

Μας απασχόλησε το εξής ερευνητικό ερώτημα:

Σε ποια ηλικία οι μαθητές διαμορφώνουν στερεότυπα για το φύλο;

Η υπόθεση εργασίας είναι ότι οι μαθητές διαμορφώνουν στερεοτυπικές αντιλήψεις, σχετικά με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και το ρόλο των δύο φύλων ήδη από τις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου.

Μέθοδος

Διαδικασία - Το δείγμα της έρευνας

Γνωρίζουμε ότι οι γονείς που προέρχονται κυρίως από τις ευνοημένες κοινωνικές κατηγορίες επιλέγουν σε μεγάλο ποσοστό το σχολείο φοίτησης των παιδιών τους, παρά τις αντίθετες προβλέψεις του νόμου (Μάνεσης 2004). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να υπάρχουν σχολεία στα οποία φοιτούν μαθητές που η πλειοψηφία τους προέρχεται από συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες. Μάλιστα, υπάρχει υψηλή συνάφεια ανάμεσα στο σχολείο φοίτησης του παιδιού και την κοινωνική κατηγορία της οικογένειας.

Για το λόγο αυτό, επιλέξαμε ως μονάδα ανάλυσης το σχολείο. Το δείγμα μας προέκυψε από τυχαία συστηματική δειγματοληψία κατά στρώματα (Κυριαζή, 1999:13). Επιλέξαμε επτά σχολεία, τρία στα οποία η πλειοψηφία των μαθητών που φοιτά σε αυτά ανήκει σε κοινωνικά ευνοημένες κατηγορίες και τέσσερα στα οποία η πλειοψηφία των μαθητών τους ανήκει σε κοινωνικά μη ευνοημένες κατηγορίες.

Εστάλη ένα ερωτηματολόγιο σε μαθητές που φοιτούσαν στην Γ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου. Το συνολικό δείγμα αποτέλεσαν 135 συνολικά μαθητές (65 κορίτσια και 70 αγόρια).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στα τέλη Μαΐου 2007. Σχεδιάστηκε με τρόπο που να μη δημιουργείται αναστάτωση στο πρόγραμμα του σχολείου, απασχολώντας για πολλή ώρα τους μαθητές την ώρα του μαθήματος και στερώντας έτσι πολύτιμο διδακτικό χρόνο από τους εκπαιδευτικούς. Φροντίσαμε, επίσης, να ενημερώσουμε τους διευθυντές, τους δασκάλους και τους μαθητές των σχολείων στα οποία θα χορηγούσαμε τα ερωτηματολόγια σχετικά με το σκοπό της έρευνάς μας, τονίζοντάς τους παράλληλα ότι τόσο τα ονόματα των μαθητών όσο και τα σχολεία τα οποία συμμετέχουν στην έρευνα θα είναι απόρρητα. Για το λόγο αυτό, στα ευρήματα που θα παρουσιαστούν, θα αναφέρεται μόνο το φύλο των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα. Αναφορικά με τα ονόματα των σχολείων, αυτά θα αντικατασταθούν με γράμματα της αλφαβήτου. Πρόκειται για ζητήματα πρόσβασης στα σχολεία, τα οποία θα πρέπει να γνωρίζει ο ερευνητής, ώστε να διευκολύνεται η προσέγγιση και η επικοινωνία του και να διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα και εγκυρότητα της έρευνάς του (Fontana & Frey, 1998: 70-72; Miles & Huberman, 1994: 288-297).

Εργαλεία

Στόχος της έρευνάς μας δεν είναι τόσο η γενίκευση των ευρημάτων όσο η ανάδειξη των τάσεων και ενός πεδίου έρευνας στο οποίο χρειάζεται να εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας, έτσι ώστε ως εκπαιδευτικοί να διαπιστώσουμε την ανάγκη ανάληψης δράσης μας στην κατεύθυνση της εξάλειψης των στερεοτυπικών αντιλήψεων και επομένως των κοινωνικών ανισοτήτων.

Καταρτίσαμε ένα ερωτηματολόγιο.⁴ Η κατασκευή του ακολούθησε τα εξής στάδια: αφού διατυπώσαμε την υπόθεσή μας, συγκεντρώσαμε σε μια τράπεζα ερωτήσεων όλες τις ερωτήσεις που επιθυμούσαμε να θέσουμε και οι οποίες ανταποκρίνονταν στο σκοπό της έρευνάς μας. Αυτές προέκυψαν από την επισκόπηση των ερευνών και μελετών του Κ.Ε.Θ.Ι. και της ελληνικής αρθρογραφίας και βιβλιογραφίας, οι οποίες καταδεικνύουν την ύπαρξη στερεοτύπων σχετικά με τις επαγγελματικές επιλογές και τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας ή χαρακτηριστικά της

⁴ Σχετικά με τον τρόπο κατασκευής του ερωτηματολογίου, τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που προκύπτουν από τη χρήση του βλέπε μεταξύ άλλων: Κυριαζή, 1999:119-147; LeCompte et al, 1993: 160-195.

προσωπικότητας των δύο φύλων.

Καταλήξαμε σε ένα πιλοτικό ερωτηματολόγιο με 20 προτάσεις το οποίο χορηγήσαμε σε μαθητές 4 δημοτικών σχολείων της Πάτρας. Από τις ερωτήσεις αυτές επιλέξαμε τις καταλληλότερες, αυτές που ήταν διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε αφενός να μην υπάρχει η δυνατότητα παρερμηνείας από τους μαθητές και αφετέρου οι απαντήσεις να μην είναι δεοντολογικά επιβεβλημένες.

Στο τελικό ερωτηματολόγιο περιλάβαμε τελικά συνολικά 15 ερωτήσεις με τη μορφή απλών προτάσεων, στις οποίες οι μαθητές απαντούσαν με ένα Σ ή ένα Δ, αναλόγως αν συμφωνούσαν ή διαφωνούσαν με το περιεχόμενό τους, προκειμένου να διερευνήσουμε εάν οι μαθητές της Γ΄ Δημοτικού έχουν ήδη διαμορφωμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις, σύμφωνα με την υπόθεσή μας. Τα ερωτηματολόγια συγκεντρώθηκαν σε χρονικό διάστημα μιας εβδομάδας.

Κατά την επικοινωνία μας με τα σχολεία, διαπιστώσαμε ότι ένα τμήμα της τρίτης τάξης ενός εκ των σχολείων που έλαβαν μέρος στην έρευνά μας, συμμετείχε στο πρόγραμμα του Κ.Ε.Θ.Ι. «Βήματα προς την Ισότητα», κατά το σχολικό έτος 2006-2007. Αποφασίσαμε να διατηρήσουμε το τμήμα αυτό στο συνολικό δείγμα, με σκοπό να συγκρίνουμε τις αντιλήψεις των μαθητών αυτών για το ρόλο των δύο φύλων με τις αντίστοιχες μαθητών της ίδιας ηλικίας που δεν είχαν συμμετάσχει σε κάποιο αντίστοιχο πρόγραμμα.

Για την επεξεργασία των ερωτηματολογίων, τα οποία χορηγήθηκαν στους μαθητές, χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS 13.0. Παρουσιάζουμε τις κατανομές συχνοτήτων των απαντήσεων των μαθητών στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Επίσης, για να διερευνήσουμε εάν διαφοροποιούνται οι απαντήσεις των μαθητών ανάλογα με το σχολείο φοίτησης και το φύλο των μαθητών, έγινε μια σειρά αναλύσεων με το κριτήριο (χ^2 , $p < 0.005$).

Αποτελέσματα

Θα παρουσιάσουμε τις απαντήσεις των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα σχετικά με τις αντιλήψεις τους για τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην προσωπικότητα και το ρόλο των δύο φύλων. Στον πίνακα παρατίθενται πρώτα τα συνολικά ποσοστά, κι έπειτα οι απαντήσεις που έδωσαν αγόρια και κορίτσια.

Πίνακας 1

	Στο σύνολο του δείγματος		Φύλο	
	f	%	Αγόρι f (%)	Κορίτσι f (%)
Απαντήσεις				
Οι γυναίκες είναι πιο συναισθηματικές από τους άνδρες	134	64.2	52 (81.3%)	34 (48.6%)
Τα αγόρια δεν είναι σωστό να κλαίνε	135	60	49 (70.0%)	32 (49.2%)
Τα αγόρια είναι ακατάστατα, ενώ τα κορίτσια νοικοκυρεμένα και καθαρά	135	69.6	32 (45.7%)	62 (95.4%)
Οι γυναίκες κουτσομπολεύουν πιο πολύ από τους άνδρες	135	65.9	55 (78.6%)	34 (52.3%)
Οι άνδρες είναι καλύτεροι από τις γυναίκες στο να κερδίζουν χρήματα	135	57	51 (72.9%)	26 (40%)
Ο άνδρας είναι ο αρχηγός της οικογένειας	135	57	53 (75.7%)	24 (36.9%)
Οι γυναίκες τα καταφέρνουν καλύτερα στη φροντίδα των παιδιών από τους άνδρες	135	84.4	50 (71.4%)	64 (98.5%)

Τα παιδιά απάντησαν θετικά σε υψηλό ποσοστό (64.2%) ότι οι γυναίκες είναι πιο συναισθηματικές από τους άνδρες. Μάλιστα, τα αγόρια είναι πιο απόλυτα στις απαντήσεις τους σε σχέση με τα κορίτσια. Το 81.3% των αγοριών, και το 48.6% των κοριτσιών συμφωνεί με αυτή την

άποψη. Η διαφορά αυτή στις απόψεις αγοριών και κοριτσιών βρέθηκε ότι ήταν στατιστικώς σημαντική, $\chi^2(1, N=134) = 15.53, p = .000$.

Ένα επίσης πολύ μεγάλο ποσοστό του συνόλου των μαθητών απάντησε ότι τα αγόρια δεν είναι σωστό να κλαίνε (60%). Μάλιστα, τα αγόρια πολύ περισσότερο από τα κορίτσια (70% έναντι 49.2%) απάντησαν πως δεν πρέπει να κλαίνε. Ο τρόπος κοινωνικοποίησης των αγοριών δεν τους αφήνει περιθώρια για ελεύθερη έκφραση των συναισθημάτων τους και αυτό φαίνεται ότι το έχουν αποδεχτεί από νωρίς. Η επίδραση του φύλου βρέθηκε ότι ήταν στατιστικώς σημαντική, $\chi^2(1, N=135) = 6.06, p = .014$.

Πάρα πολλοί μαθητές (69.6%) συμφωνούν με την άποψη ότι πράγματι τα αγόρια είναι ακατάστατα. Άραγε, πως απαντούν τα αγόρια και πως τα κορίτσια; Τα ίδια τα αγόρια σε πολύ μεγάλο ποσοστό αποδέχονται πως δεν είναι νοικοκυρεμένα και καθαρά. Αυτό το χαρακτηριστικό δεν ταιριάζει σε αυτά, αλλά πολύ περισσότερο στα κορίτσια. Ενδιαφέρουσα είναι βέβαια και η άποψη των κοριτσιών. Σχεδόν όλα τα κορίτσια, πλην ενός (98.5%), απάντησαν ότι πράγματι οι ίδιες είναι νοικοκυρεμένες και καθαρές ενώ τα αγόρια είναι ακατάστατα. Έχουν ήδη αποδεχθεί πως η φροντίδα, η καθαριότητα, η τακτοποίηση είναι σχεδόν δική τους αποκλειστική δουλειά και ευθύνη. Η επίδραση του φύλου βρέθηκε ότι ήταν στατιστικώς σημαντική, $\chi^2(1, N=135) = 18.75, p = .000$.

Ένα μεγάλο ποσοστό του συνόλου των μαθητών (65.9%) θεωρεί ότι πράγματι οι γυναίκες κουτσομπολεύουν πιο πολύ από τους άνδρες. Πρόκειται για ένα ακόμη χαρακτηριστικό της κατασκευασμένης κοινωνικής ταυτότητας των κοριτσιών. Μάλιστα, αυτή η αντίληψη είναι περισσότερο διαδεδομένη ανάμεσα στα αγόρια (78.6%) από ότι στα κορίτσια (52.3%). Η επίδραση του φύλου βρέθηκε ότι ήταν στατιστικώς σημαντική, $\chi^2(1, N=135) = 10.35, p = .001$.

Επίσης, πάρα πολλοί μαθητές (57%) συμφωνούν με την άποψη ότι οι άνδρες είναι καλύτεροι από τις γυναίκες στο να κερδίζουν χρήματα. Την άποψη αυτή ενστερνίζονται κυρίως τα αγόρια και μάλιστα σε ποσοστό 72,9%, έναντι 40% των κοριτσιών. Φαίνεται ότι έχει εδραιωθεί στη συνείδηση των αγοριών ότι ο άνδρας είναι πιο ικανός από την γυναίκα στο να κερδίζει χρήματα. Η επίδραση του φύλου βρέθηκε ότι ήταν στατιστικώς σημαντική, $\chi^2(1, N=135) = 14.85, p = .000$.

Σε συμφωνία με την προηγούμενη άποψη, οι μαθητές απαντούν σε υψηλό ποσοστό (57%) ότι ο ρόλος που ταιριάζει στον άνδρα είναι αυτός του αρχηγού της οικογένειας, ο οποίος αποφασίζει για ό,τι γίνεται. Τα αγόρια συμφωνούν με την άποψη αυτή πολύ περισσότερο από ότι τα κορίτσια (75,7% έναντι 36,9%), ενδεχομένως και ως συνέχεια των απόψεών τους στην προηγούμενη ερώτηση. Επεξηγώντας, μέσω της ικανότητάς του να κερδίζει χρήματα, ο άνδρας επιβεβαιώνει και διασφαλίζει τη θέση και το ρόλο που του αποδίδεται στο πλαίσιο της οικογένειας. Η επίδραση του φύλου βρέθηκε ότι ήταν στατιστικώς σημαντική, $\chi^2(1, N=135) = 20.70, p = .000$.

Ένα ακόμα μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών (65.9%) απαντά πως συμφωνεί με την άποψη ότι οι γυναίκες τα καταφέρνουν καλύτερα στη φροντίδα των παιδιών από τους άνδρες. Ιδιαίτερη σημασία έχει βέβαια το γεγονός ότι με την άποψη αυτή φαίνεται πως συμφωνούν κυρίως τα κορίτσια σε ποσοστό 98,5% (έναντι 71,4% των αγοριών), καθώς ίσως θεωρούν ότι αυτό εμπίπτει στον εκ φύσεως ρόλο τους. Η διατήρηση του θεσμού της οικογένειας μέσω της φροντίδας των παιδιών είναι αποκλειστικό τους προνόμιο, το οποίο κανένας δεν μπορεί να τους στερήσει. Η επίδραση του φύλου βρέθηκε ότι ήταν στατιστικώς σημαντική, $\chi^2(1, N=135) = 18.75, p = .000$.

Συζήτηση

Όπως σημειώσαμε στην εισαγωγή, σκοπός της έρευνας αυτής ήταν να αναδείξει την ύπαρξη στερεοτύπων σχετικά με τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην προσωπικότητα και τους ρόλους των φύλων ήδη από τις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Από τις απαντήσεις των μαθητών μπορούμε να εξάγουμε κάποια πολύ σημαντικά και χρήσιμα συμπεράσματα.

Όπως γνωρίζουμε, σε σχολικά βιβλία, παραμύθια, ταινίες, εικόνες, διαφημίσεις, ανέκδοτα, ακόμα και επίσημα έγγραφα⁽⁵⁾ υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά όπως η ευαισθησία, η έκφραση

5 Πριν λίγο καιρό μάλιστα (Ιούλιος 2007) κυκλοφόρησε από το Υπουργείο Μεταφορών ένας Οδηγός αποκλειστικά προς γυναίκες οδηγούς, στις οποίες έδινε με χιουμοριστικό τρόπο υποδείξεις για να βελτιώσουν τον τρόπο οδήγησής

συναισθημάτων, η ντροπαλότητα, η οργανωτικότητα, η τακτικότητα, το κουτσομπολιό, τα οποία αποδίδονται στην προσωπικότητα των γυναικών.

Η έρευνά μας ανέδειξε ότι από πολύ νωρίς, ήδη από τις πρώτες τάξεις του δημοτικού, τα παιδιά θεωρούν απολύτως φυσικό και αναμενόμενο τα κορίτσια να είναι ευαίσθητα, συναισθηματικά, ντροπαλά, τακτικά, με μια μικρή κλίση στο κουτσομπολιό. Προκύπτει δηλαδή ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται και περιγράφουν το ρόλο κάθε φύλου με τα ίδια στερεότυπα που χρησιμοποιούν οι ενήλικες. Μάλιστα, απ' ότι φαίνεται, σε πολλές περιπτώσεις, τα χαρακτηριστικά αυτά της προσωπικότητάς τους τα θεωρούν δεδομένα και αναμενόμενα ακόμα και τα ίδια τα κορίτσια. Έχουν αποδεχθεί ότι είναι στοιχεία του φύλου τους. Έχει παρατηρηθεί πως χαρακτηριστικά που θεωρούνται «γυναικεία», όπως η συναισθηματική εξάρτηση, η ευαισθησία και η παθητικότητα, είναι περισσότερο σταθερά στα κορίτσια και ότι το στερεότυπο για το ρόλο που καλούνται να επιτελέσουν παρουσιάζει μεγάλη αντίσταση στην αλλαγή (Kagan και Moss, 1962). Οι πρακτικές τους έχουν στενή σχέση με όσα και οι ίδιες θεωρούν ότι οι άλλοι αναμένουν από αυτές.

Άραγε πώς προκύπτει αυτή η αντίληψη; Ποιες εικόνες έχουν εγκατασταθεί στους μικρούς μαθητές ώστε να απαντούν π.χ. πως η συναισθηματικότητα είναι ιδίον των γυναικών;

Φαίνεται ότι τα κοινωνικά στερεότυπα για τα χαρακτηριστικά του άνδρα έχουν ήδη εγκατασταθεί. Ο τρόπος κοινωνικοποίησης των αγοριών δίνει μεγάλη σημασία στα εξωτερικά χαρακτηριστικά του φύλου (ανδρεία, θάρρος). Η οικογένεια παίζει αποφασιστικό ρόλο σε αυτό. Τα αγόρια ανατρέφονται με γνώμονα την ισχύ, χαρακτηριστικό το οποίο θα αναδειχθεί μέσω της ενδεχομένως απατηλής επίφασης του δυναμισμού και της καταπίεσης των συναισθημάτων τους.

Υπάρχει ταυτόχρονα και η άλλη όψη, η οποία αφορά στο στερεότυπο πως τα κορίτσια είναι πιο νοικοκυρεμένα και καθαρά σε σχέση με τα αγόρια. Η εσωτερίκευση και εγγραφή, και από τα δύο φύλα, αυτής της στερεοτυπικής αντίληψης για τα κορίτσια ξεκινάει από το σπίτι, όπου με την υιοθέτηση διαφόρων αξιών, στάσεων και τρόπων κοινωνικοποίησης, τα παιδιά και κυρίως τα κορίτσια μαθαίνουν από μικρά τους ρόλους του φύλου τους. Μαθαίνουν ότι στο ρόλο της γυναίκας εμπεριέχεται και αυτός της νοικοκυράς, από την οποία περιμένουμε να έχει το σπίτι νοικοκυρεμένο και καθαρό. Τα ίδια τα κορίτσια αποδέχονται αυτό το ρόλο και μάλιστα σε πολύ μεγάλο ποσοστό όπως είδαμε, καθώς από πολύ νωρίς έχει εγκατασταθεί σε αυτά η νοοτροπία ότι είναι εκ φύσεως νοικοκυρές και ότι η νοικοκυροσύνη αποτελεί κοινωνική τους υποχρέωση και ένα χαρακτηριστικό μέσω του οποίου αναδεικνύεται η αξία τους.

Τα χαρακτηριστικά αυτά που αποδίδονται στην προσωπικότητα των δύο φύλων (ντροπαλότητα, έκφραση συναισθημάτων, νοικοκυροσύνη, κουτσομπολιό), δεν πρέπει να θεωρούνται «αθώα», καθώς φαίνεται ότι τελικά συσχετίζονται στενά με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τις επαγγελματικές επιλογές των φύλων.

Από τις απαντήσεις των παιδιών διαπιστώνουμε ότι ήδη σε αυτή τη μικρή ηλικία θεωρούν ότι ο κυρίαρχος ρόλος της γυναίκας εναπόκειται στη φροντίδα των παιδιών, στα πλαίσια της αφοσίωσης της (χαρακτηριστικό γυναικείας φύσης) στην ανατροφή και κοινωνικοποίηση των παιδιών της. Οι γυναίκες θεωρούνται περισσότερο ικανές για την ανατροφή και φροντίδα των παιδιών, ενώ οι άνδρες είναι πιο ικανοί να είναι αρχηγοί της οικογένειας, να κερδίζουν χρήματα, να κάνουν τις βαριές δουλειές. Οι απαντήσεις των μικρών μαθητών βρίσκονται σε συμφωνία με την κλασική αντίληψη ότι ο πατέρας είναι ο νοικοκύρης του σπιτιού, ο αρχηγός της οικογένειας, αυτός που ρυθμίζει υποθέσεις του σπιτιού, δίνει λύσεις στα προβλήματα, καθοδηγεί ή ελέγχει, ενώ η μητέρα ασχολείται με το νοικοκυριό, με θέματα που αφορούν στην υγεία, στη διατροφή, στην ψυχαγωγία και καθαριότητα των παιδιών, στην περιποίηση προς το σύζυγο.

Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι τα παιδιά από πολύ μικρά έχουν κοινωνικοποιηθεί με την αντίληψη ότι ο άντρας είναι αυτός που παίρνει τις σημαντικές αποφάσεις σε ότι αφορά την οργάνωση και τη λειτουργία της οικογένειας κι έτσι τα αγόρια προετοιμάζονται από νωρίς για την ανάληψη του ρόλου και των ευθυνών τους. Ο δημόσιος χώρος ανήκει στον άνδρα. Η γυναίκα σπάνια κυριαρχεί.

Είναι λοιπόν εύκολο να υιοθετήσουν την άποψη ότι οι άνδρες είναι πιο άξιοι και άρα δικαιολογείται και ο ρόλος τους ως αρχηγών της οικογένειας. Προφανώς υπονοείται ότι είναι πιο

τους.

δραστήριοι και πιο δυναμικοί. Μία από τις ευθύνες τους αυτές θα είναι και να φέρνουν τα χρήματα στην οικογένεια. Οι απαντήσεις των αγοριών στην αντίστοιχη ερώτηση είναι δηλωτικές των στερεοτύπων που υπάρχουν στην κοινωνία και τα οποία έχουν περάσει και στα ίδια, ότι δηλαδή ο άντρας είναι ικανότερος από τη γυναίκα ως προς το να κερδίζει χρήματα, γι' αυτό και η θέση του είναι στον επαγγελματικό στίβο. Και πάλι διαφαίνεται στο σημείο αυτό η από νωρίς αποδοχή του ρόλου τους και η αντίληψή τους ότι αυτός είναι ένας τομέας στον οποίο έχουν τα πρωτεία έναντι των κοριτσιών.

Σε αυτά τα συμπεράσματα κατέληξε και η έρευνα των Δεληγιάννη κ.ά (2002), σε δείγμα 1044 μαθητών και μαθητριών Γυμνασίων και Λυκείων όλης της χώρας. Οι έφηβοι απάντησαν ότι υπάρχει σαφής δημόσια εικόνα του άνδρα, ενώ κάτι τέτοιο δε συμβαίνει με την εικόνα της γυναίκας. Επίσης, η έρευνα ανέδειξε ότι στον ιδιωτικό βίο η γυναίκα ελέγχει τους τομείς του νοικοκυριού, της φροντίδας και εκπαίδευσης των παιδιών, ενώ ο άνδρας, έχει αρχηγική παρουσία και ελέγχει οικονομικά ζητήματα καθώς και ζητήματα πειθαρχίας. Τα αγόρια φαίνεται ότι εκφράζουν πολύ πιο στερεότυπες αντιλήψεις από ότι τα κορίτσια.

Το εύρημα αυτό ίσως αποτελεί μια πρώτη εξήγηση για το φαινόμενο που παρατηρείται ακόμα και σήμερα και αφορά στις επιλογές σπουδών (άρα και επαγγελματικές) των νεαρών γυναικών. Υπάρχει συνήθως μεγάλη συμμετοχή των γυναικών σε σπουδές θεωρητικής κατεύθυνσης και κυρίως στην εκπαίδευση (παιδαγωγικά), σε επαγγέλματα που σχετίζονται γενικότερα με την παροχή φροντίδας σε παιδιά (υγεία, πρόνοια), με την οικιακή οικονομία (αισθητική, ένδυση), με την παροχή υπηρεσιών (τουρισμός, γραμματειακή υποστήριξη) ενώ παραμένει σε πιο χαμηλά επίπεδα η συμμετοχή τους σε σχολές θετικής και τεχνολογικής κατεύθυνσης, όπου φαίνεται μεγαλύτερη η παρουσία των αγοριών (Κορωναίου, Δημητρούλη & Τικταπανίδου, 2002). Συνέπεια αυτού του διαχωρισμού είναι η υπερβολική συγκέντρωσή τους σε ορισμένους επαγγελματικούς κλάδους από πολύ νωρίς, γεγονός που καθορίζει και την μετέπειτα επαγγελματική τους εξέλιξη.

Στην παρούσα μελέτη διερευνήσαμε τις απόψεις των μαθητών που αφορούν αφενός στα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην προσωπικότητα των δύο φύλων και αφετέρου στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Πρόκειται για στερεοτυπικές αντιλήψεις που από πολύ νωρίς εγκαθίστανται στα μικρά παιδιά.

Όπως γνωρίζουμε, καμία έρευνα μέχρι τώρα δεν αποδεικνύει ότι τα αγόρια δεν κλαίνε, δεν είναι ντροπαλά και ευαίσθητα, δεν είναι τακτικά και οργανωτικά, ότι κουτσομπολεύουν λιγότερο από τα κορίτσια. Ούτε επίσης ότι οι γυναίκες δεν είναι ικανές να κάνουν βαριές δουλειές, να κερδίζουν χρήματα, να είναι αρχηγοί στις οικογένειές τους.

Θεωρούμε μάλιστα ότι η οικογένεια, ως πρώτος κοινωνικοποιητικός φορέας, μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση μη στερεοτυπικών αντιλήψεων από τα παιδιά υιοθετώντας αξίες και στάσεις που να καταργούν την κοινωνική κατασκευή της ταυτότητας και να προωθούν την ισότητα των δύο φύλων.

Όμως δεν πρέπει να παραβλέπουμε και τη σημασία του ρόλου του σχολείου. Το σχολείο προσπαθεί να αμβλύνει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις των μαθητών μέσω των σχολικών εγχειριδίων, του αναλυτικού προγράμματος, των προσδοκιών, των πρακτικών και της συμπεριφοράς των εκπαιδευτικών. Απαραίτητη προϋπόθεση βέβαια γι' αυτό είναι ο προβληματισμός και έπειτα η συνειδητοποίηση εκ μέρους των εκπαιδευτικών φορέων της συμβολής της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση ή την άρση των ήδη υπαρχόντων από μικρή ηλικία στερεοτύπων.

Για παράδειγμα, στα Αναγνωστικά Βιβλία πριν το 1980 υπάρχουν συνολικά 15 αναφορές σε γυναικεία επαγγέλματα: εργάτρια (3), κορδελιάστρα (1), μοδίστρα (1), βοηθός καφετζή (1), υπάλληλος σε μουσείο (1), σε κατάσταση (1), σε τυπογραφείο (1), φουρνάρισσα (1), δασκάλα – διευθύντρια (1), μουσικός (1), υπηρέτρια (1), υφάντρα (1), πλύστρα (1). Στα Βιβλία «Η Γλώσσα μου», τα οποία αντικαταστάθηκαν πέρυσι, το 2006, υπάρχουν 24 αναφορές σε γυναικεία επαγγέλματα: δασκάλα (5), γιατρός (2), αγρότισσα (2), εργάτρια (4), δημοσιογράφος (2), οδοντίατρος (2), αρχαιολόγος (1), υφάντρια (1), πλανόδια πωλήτρια στη λαϊκή (1), συγγραφέας (1),

νοσοκόμος (1), μωλονού (1), γαλατού (1).⁶ Στο καινούριο εκπαιδευτικό υλικό (σχολικά εγχειρίδια και ευρύτερο αναγνωστικό υλικό) της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σαφείς οι προσπάθειες και προθέσεις των σχεδιαστών να υπερβούν τα έμφυλα στερεότυπα, τα οποία δημιουργούν ταυτότητες του φύλου και επομένως κοινωνικούς ρόλους και να προωθήσουν την ιδέα της ισότητας μεταξύ των φύλων.

Από την άλλη, έρευνες έχουν δείξει ότι οι εκπαιδευτικοί με τη λεκτική και μη συμπεριφορά τους, τη στάση τους και τις προσδοκίες που έχουν διαμορφώσει σχετικά με τους μαθητές τους, ρυθμίζουν την ταυτότητα του φύλου, χωρίς πολλές φορές και οι ίδιοι να το αντιλαμβάνονται (Sahin et al., 2002. Younger et al, 1999).

Γι' αυτό το λόγο, υπάρχει ανάγκη να αντιληφθούμε ως εκπαιδευτικοί τη σημασία του ρόλου μας στην προώθηση της ισότητας των φύλων.⁷ Αυτό θα γίνει μέσω της συνειδητοποίησης τόσο των μηχανισμών που επενεργούν στην διαμόρφωση ήδη από πολύ μικρή ηλικία των στερεοτύπων στα παιδιά όσο και του ιδιάζοντος ρόλου μας στην εκπαιδευτική διαδικασία ως προς την εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων.

Προκειμένου όμως να επιτευχθεί αυτό μέσω του σχολείου, προέχει η ευαισθητοποίηση και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα κοινωνικοποίησης του φύλου και η εξάλειψη των στερεοτυπικών αντιλήψεων τους σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων, τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας, των τυπικών ως προς το φύλο εκπαιδευτικών και επαγγελματικών επιλογών, οι οποίες ενδεχομένως να οφείλονται και σε μια ευρύτερη κοινωνική αντίληψη για το ρόλο της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία και την παραγωγή.

Τα προγράμματα επιμόρφωσης – παρέμβασης πρέπει να πολλαπλασιαστούν με την παράλληλη συνεχή βελτίωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων και των βιβλίων. Πιστεύουμε ότι η έγκαιρη παρέμβαση από το δημοτικό σχολείο μπορεί να αποφέρει την σε ικανοποιητικό βαθμό άρση των στερεοτυπικών αντιλήψεων.

Στο σημείο αυτό, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι οι απόψεις των μαθητών του δείγματος διαφοροποιούνται σε αρκετά από τα ερωτήματα του ερωτηματολογίου, ανάλογα με το σχολείο φοίτησής τους. Συγκεκριμένα, σε όλες τις απαντήσεις των μαθητών διαφαίνεται μία τάση: οι στερεοτυπικές αντιλήψεις όσων προέρχονται από τις μη ευνοημένες κοινωνικές κατηγορίες είναι ήδη πολύ περισσότερο συγκροτημένες και διαμορφωμένες, σε σχέση με τους μαθητές που προέρχονται από τις ευνοημένες κοινωνικές κατηγορίες. Οι μαθητές αυτοί είναι περισσότερο απόλυτοι στις απόψεις τους, ότι π.χ. τα αγόρια δεν κλαίνε, τα κορίτσια κουτσομπολεύουν πιο πολύ, οι άνδρες είναι πιο καλοί στο να κερδίζουν χρήματα, οι γυναίκες τα καταφέρνουν καλύτερα στη φροντίδα των παιδιών κλπ. Μια άλλη ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι επίσης ότι οι μαθητές του σχολείου που συμμετείχε στο πρόγραμμα του Κ.Ε.Θ.Ι. «Βήματα προς την Ισότητα» είχαν σταθερά τις λιγότερες ή από τις λιγότερες, συγκριτικά με τα άλλα σχολεία, στερεοτυπικές αντιλήψεις. Δυστυχώς, δεν είχαμε φροντίσει να έχουμε συγκεντρώσει τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των οικογενειών των μαθητών για να υποστηρίξουμε την υπόθεση ότι ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση συγκεκριμένων στερεοτύπων είναι σημαντικός. Θεωρούμε ότι η έρευνα πρέπει να στραφεί και προς αυτή την κατεύθυνση.

Όπως σημειώνει ο Pierre Bourdieu στο βιβλίο του «Η Ανδρική Κυριαρχία» (1996), δεν μπορούμε να περιμένουμε μια αληθινή απελευθέρωση των κυριαρχούμενων γυναικών πριν οι ίδιες καταφέρουν να συνειδητοποιήσουν τον τρόπο με τον οποίο συντείνουν στην ίδια τους την καταδυνάστευση. Ταυτόχρονα, χρειάζεται και η απελευθέρωση του ανδρικού φύλου από το προνόμιο - παγίδα της υπεροχής, ώστε να αμφισβητηθεί η αρχή της διάκρισης των φύλων, η οποία βρίσκεται στη βάση της συμφωνίας της αντικειμενικότητας και της υποκειμενικότητας.

⁶ Για αναλυτική παρουσίαση των σχολικών εγχειριδίων βλέπε Δεληγιάννη & Ζιώγου, 1999, ιδίως σελίδες 129-170.

⁷ Αρκετές φορές, ίσως και ασυνείδητα, οι εκπαιδευτικοί ζητούν από τα αγόρια να μεταφέρουν τα βιβλία ή τα θρανία, ενώ από τα κορίτσια να στολίσουν ή να καθαρίσουν την τάξη.

Βιβλιογραφία

- Bourdieu, P. (1977). Cultural reproduction and social reproduction: a model. In: J. Karabel & A. H. Halsey (Eds). *Power and ideology in education*. New York: Oxford University Press, 485-511.
- Bourdieu, P. (1996). *Η Ανδρική Κυριαρχία*. (επιμ. Ν. Παναγιωτόπουλος). Αθήνα: Δελφίνι.
- Bourdieu, P. (1994). *Κοινωνιολογία της Παιδείας* (μτφ - επιμ. Ι. Λαμπίρη - Ν. Παναγιωτόπουλος). Αθήνα: Καρδαμίτσας - Δελφίνι.
- Crozier, G. (2000). *Parents and Schools: partners or protagonists?* Stoke on Trent: Trentham Books.
- Δεληγιάννη, Β., Ζιώγου, Σ., Δαλακούρα, Α., Χασεκίδου, Θ. (2002). Απόψεις εφήβων για το φύλο και την ιδιότητα του πολίτη: διαμορφώνοντας εικόνες της ιδιωτικής της δημόσιας σφαίρας. Στο Αθ. Παπάς κ.ά (επιμ). *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής και Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα: Ατραπός, 769-787.
- Δεληγιάννη, Β., & Ζιώγου, Σ. (1999^β). (επιμ). *Φύλο και σχολική πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας
- Δεληγιάννη, Β., & Αθανασιάδου, Χ. (1997). Αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών για τα φύλα. Στο: Β. Δεληγιάννη & Σ. Ζιώγου (επιμ.), *Φύλο και σχολική πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 95-127.
- Δεληγιάννη, Β., & Ζιώγου, Σ. (1998). Ενημέρωση, στάσεις και αξίες των μελλοντικών εκπαιδευτικών για τη θέση των ανδρών και των γυναικών στην ελληνική κοινωνία: διχοτομήσεις και διαφορές. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (επιμ.), *Γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 109-144
- David, M. (1993). *Parents, Gender and Education Reform*. Oxford: Polity Press.
- Fontana, A., & Frey, J. (1998). Interviewing: The Art of Science. In N. Denzin, & Y. Lincoln (Eds.), *Collecting and interpreting qualitative materials*. London: Sage, 47-78.
- Jones, S., & Myhill, D. (2004). Seeing things differently: teachers' constructions of underachievement. *Gender & education*, 16(4), 531-546.
- Kagan, D. (1992). Implications of research on teachers' beliefs. *Educational Psychologist*, 27(1), 65-90.
- Kagan, J., & Moss, H. (1962). *Birth To Maturity*. New York: Wiley.
- Κανταρτζή, Ε. (1996). Αγόρια και κορίτσια στο σχολείο: Οι στάσεις και οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για το ρόλο των δύο φύλων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 88, 39-48.
- Κυριαζή, Ν. (1999). *Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κορωναίου, Α., Δημητρούλη, Κ., & Τικταπανίδου, Α. (2002). *Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση και η Διάσταση του Φύλου, Σχέδιο Μελέτης: Φύλο και Εκπαιδευτική Πραγματικότητα στην Ελλάδα*, Επιμέλεια: Β. Δεληγιάννη, Σ. Ζιώγου & Λ. Φρόση, Θεσσαλονίκη
- Lareau, A. (1996). Assessing Parent Involvement in schooling: a critical analysis. In: A. Booth & J. Dunn (Eds.), *Family School links: how do they affect educational outcome?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 57-64.
- LeCompte, M., Preissle, J., Tesch, R. (1993). *Ethnography and Qualitative Design in Educational Research* (2nd ed). CA: Academic Press.
- Μάνεσης, Ν. (2004). Ποιοι γονείς επιλέγουν το σχολείο φοίτησης των παιδιών τους; Στο Δ. Χατζηδήμου, Ε. Ταρατόρη, Μ. Κουγιουρούκη, Π. Στραβάκου, (επιμ.), *Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος: Ελληνική και Παιδαγωγική Έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 181-190.
- Miles, M., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis, an expanded sourcebook* (2nd ed). London: Sage
- Νατσιοπούλου, Τ., & Γιαννούλα, Σ. (1996). Διερεύνηση στερεοτύπων σχετικά με το φύλο. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 89, 67-72.
- Παπακωνσταντίνου, Χ. Ι. (1998). *Σχολική Πραγματικότητα και Κοινωνικοποίηση του Μαθητή*. Αθήνα: Gutenberg.

Sahin, C., Bullock, K., & Stables, A. (2002). Teachers' Beliefs and Practices in Relation to their Beliefs about Questioning at Key Stage 2. *Educational Studies*, 28(4), 371-384.

Tsouroufli, M. (2002). Gender and Teachers' Classroom Practice in a Secondary School in Greece. *Gender and Education*, 14 (2), 135–147.

Vincent, C. (1996). *Parents and Teachers: power and participation*. London: The Falmer Press.

Younger, M., Warrington, M., & Williams, J. (1999). The gender gap and classroom interactions: Reality and rhetoric. *British Journal of Sociology of Education*, 20 (3), 325-341.